

УДК338.658:339

*М.П. СИЧЕВСЬКИЙ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН, директор
О.В. КОВАЛЕНКО, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

Чинники інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості в контексті глобалізації

Постановка проблеми. Особливості конкурентної взаємодії суб'єктів світового господарства під впливом глобальних процесів і посилення економічної нестабільності знайшли системне відображення в еволюції концепції конкурентоспроможності. Її ключовою рисою стала інноваційна конкуренція, що виникла внаслідок зміни ринкових конкурентних відносин від впливом новинок науково-технічного прогресу, запровадження новітніх бізнес-моделей, інформаційно-комунікаційних технологій, маркетингових заходів, тобто всієї сукупності чинників інноваційного розвитку. Помітною стає роль концепції інноваційної конкурентоспроможності в контексті її ефективного застосування для практичної розробки інноваційних конкурентних стратегій у харчовій промисловості, створення й ефективного використання конкурентних переваг галузі, запровадження нових бізнес-моделей компаніями-виробниками харчової продукції, фо-

рмування інтегрованих агропромислових утворень.

Вивчення інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості з позиції системності та міждисциплінарності зумовлює потребу в методології, яка координує зусилля окремих дисциплін, об'єднуючи їх загальним контекстом, а також потребує концентрації дослідження на її специфічних чинниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність – це динамічний стан об'єкта дослідження, що змінюється під впливом різноманітних чинників, які мають різну природу та механізми дії залежно від "змістовного наповнення" [10, с. 102]. Основоположниками теорії конкурентоспроможності вважають Д. Рікардо й А. Сміта. Їхні ідеї одержали розвиток у працях Дж. Гелбрейта, Ф. Еджуорта, А. Курно, А. Маршалла, Дж. Робінсона, Е. Чемберліна, Й. Шумпетера [19–21]. Чималий внесок у розробку теорії конкурентних переваг вніс М. Портер. Представниками теорії конкурентоспроможності, що вивчали вплив різноманітних

© М.П. Сичевський, О.В. Коваленко, 2016

чинників на певні економічні явища у харчовій промисловості, вважають П. Борщевського [1], Л. Дейнеко [1], А. Заїнчковського [2], М. Кропивка [11], Д. Крисанова [7], Т. Мостенську [8], П. Саблука [11], Л. Чернюк [5], О. Шпичака [15] та інших вчених. У літературі конкурентоспроможність традиційно представлена на мікро-, мезо- і макrorівнях, при цьому підходи різних авторів до тлумачення цього поняття також відмінні.

Згідно з теорією конкурентоспроможності як інтегральна відносна властивість системи (суб'єкта), або "системна властивість", виникає внаслідок наявності у системі "часткових" властивостей – конкурентних переваг, що забезпечують їй стійке становище й здатність до випередження в економічному змаганні. За умов, коли конкурентні переваги економічної системи формуються на основі або з використанням інноваційних методів, продуктів, технологій, йдеться про змістовний тип конкурентоспроможності – інноваційну конкурентоспроможність [10]. Водночас інноваційна конкуренція у взаємодії зі вбудованою в неї моделлю інтеграційної поведінки зумовлює утворення двох взаємозв'язаних груп конкурентних переваг – інноваційних та інтеграційних, які діють із синергетичним ефектом і стають визначальними чинниками забезпечення позитивної динаміки інноваційної конкурентоспроможності [12].

Мета статті – на основі дослідження методологічних особливостей оцінки конкурентоспроможності економічних систем ви-

явити й обґрунтувати специфічні чинники харчової промисловості як носія інноваційної конкурентоспроможності у глобальне середовище.

Виклад основних результатів дослідження. Важливим індикатором стану економіки нині вважається The Global Competitiveness Report – *Індекс глобальної конкурентоспроможності* (GCI), який розробляється відповідно до методології Світового економічного форуму (World Economic Forum – WEF) Колумбійським університетом, згідно з яким Україна (за весь час його обчислення, починаючи з 2006 року) кардинально не змінювала своїх позицій. У дослідженні 2015–2016 років Україна зайняла 79-те місце серед 140 країн, з індексом конкурентоспроможності 4,03 за 7-бальною шкалою. Минулого ж року вона посіла 76 місце (серед 144 країн) з результатом – 4,1 [17, 18].

На вершині рейтингу сьомий рік поспіль перебуває Швейцарія з індексом конкурентоспроможності 5,8. Слідом за нею йдуть Сінгапур (5,7), США (5,6), Німеччина (5,5) і Нідерланди (5,5).

Згідно з методологією WEF на Індекс глобальної конкурентоспроможності кожної країни впливають 114 показників, об'єднаних у 12 сукупностей компонентів, які, в свою чергу, згруповані у три групи субіндексів: «Базові вимоги», «Драйвери ефективності» й «Чинники інноваційності» (рис. 1).

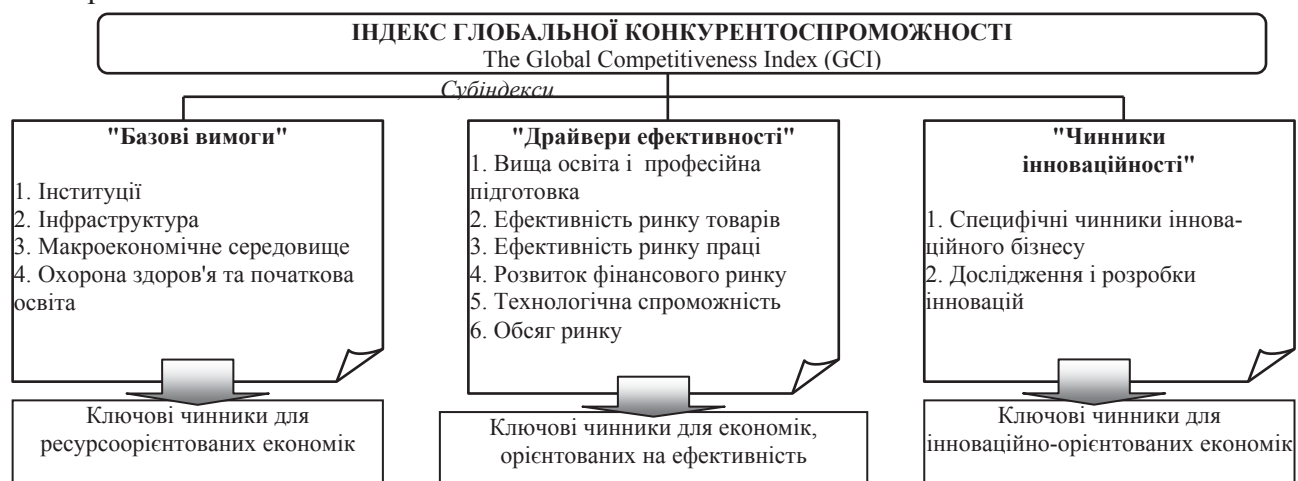

Рис. 1. Структура та основні групи чинників формування Індексу глобальної конкурентоспроможності

Джерело: Узагальнено за матеріалами [17, 18].

Значущість впливу субіндексів залежить від стадії розвитку країни, що визначається передусім її ВВП та вагомістю чинників інноваційності (табл.). Так, для економічно

розвинутих, інноваційно-орієнтованих країн вагомість чинника інноваційності становить 30%, а для ресурсорієнтованих – 5%.

Основні групи чинників конкурентоспроможності та їхня вагомість на різних стадіях розвитку економіки країн

Субіндекси	Стадія розвитку				
	1. Стадія розвитку, орієнтована на базові вимоги	Перехідний період від стадії 1 до стадії 2	2. Стадія розвитку, орієнтована на ефективність	Перехідний період від стадії 2 до стадії 3	3. Стадія розвитку, орієнтована на інновації
<i>ВВП на одну особу (дол. США), межі *</i>					
	<i><2000</i>	<i>2000-2999</i>	<i>3000-8999</i>	<i>9000-17000</i>	<i>> 17000</i>
<i>Вагомість субіндексів, %</i>					
"Базові вимоги"	60	40–60	40	20–40	20
"Драйвери ефективності"	35	35–50	50	50	50
"Чинники інноваційності"	5	5–10	10	10–30	30

Джерело: Сформовано за даними [17, 18].

*Для країн із високою залежністю від мінеральних ресурсів ВВП на душу населення не є єдиним критерієм для визначення стадії розвитку.

Для виявлення чинників, що найбільше стримували конкурентоспроможний розвиток вітчизняної економіки у 2015 році, ми порівняли показники України і Польщі, яка має схожі з Україною територіальні та демографічні параметри, однак знаходиться на вищому щаблі економічного розвитку. У рейтингу 2015–2016 років Польща займає 41 місце і має глобальний індекс (GCI) 4,5 бала. Країна з чисельністю населення 38 млн осіб нині знаходиться на перехідній стадії від економіки, орієнтованої на ефективність, до економіки, орієнтованої на інновації (див. табл.). При цьому ВВП Польщі у 2014 році становив 546,6 млрд дол. США, ВВП на одну особу – 14379 дол., а частка у світовому обсязі ВВП мала 0,88%. Натомість Україна (з населенням 42,8 млн осіб), економіка якої орієнтована на ефективність, мала ВВП – 130,7 млрд дол. США, ВВП на одну особу 3055 дол. та частку у світовому обсязі ВВП – 0,34%.

Дослідження WEF вказують на те, що проблема низької конкурентоспроможності України полягає не стільки в чинниках інноваційності, скільки у загальноекономічних бар'єрах, що продовжують стримувати інноваційний розвиток: *інституціях* (у рейтингу GCI Україна одержала 3,1, а Польща – 4,1 бала); *стані макроекономічного середо-*

вища (3,1 і 5,1 бала відповідно); *технологічній спроможності* (3,4 та 4,8 бала); *ефективності ринку товарів* (4,0 і 4,5 бала); *розвитку фінансового ринку* (3,2 й 4,3 бала); *обсягу внутрішнього та зовнішнього ринку* (4,5 і 5,2 бала).

У 2015–2016 роках Польща поліпшила свої позиції в рейтингу GCI, піднявшись з 43-го на 41-ше місце. На думку експертів, поліпшення відбулися у сфері інституціонального забезпечення, інфраструктури, освіти, підвищення ефективності ринку праці. Основою економіки Польщі є високоосвічене населення, добре розвинені фінансові ринки, а також ринок товарів та послуг, що нині є найпотужнішим серед країн Центральної й Південної Європи. Разом із тим ще залишається слабкою транспортна інфраструктура, неефективною нормативно-правова база бізнесу, які не відповідають європейським стандартам. Потребують реформування ринок праці та податкова система. Для забезпечення стійкого економічного росту країні необхідно зміцнити свій інноваційний потенціал і всю інноваційну екосистему в тісній співпраці з приватним сектором [18].

Основним гальмом, яке тягне вниз результати України в рейтингу GCI, залишається інституційне середовище. Нині за цим параметром Україна опустилася до 3,1 бала

проти минулорічних 4,1. Значно погіршилася ситуація на фінансовому ринку (падіння від 3,5 до 3,2). На зниження цього показника вплинула банківська система (зокрема діяльність НБУ), а також обмеження регулятора на операції з іноземною валютою [13]. Найскладнішою проблемою у веденні бізнесу в Україні респонденти рейтингу називають корупцію, проблеми доступу до фінансування, стрімкі темпи інфляції, нестабільність державної політики та високі ставки податків.

Різниця у темпах економічного зростання, в рівнях виробництва і доходів, значеннях соціальних показників та індикаторів людського потенціалу країн світу завжди супроводжується нерівномірністю інноваційного розвитку. Дослідження Ф. Кастеллачі [16] емпірично підтверджують визначальну роль людського капіталу й *технологічної інфраструктури* для країн, що розвиваються, у подоланні розриву в доходах із розвинутими країнами. Низький рівень конкурентоспроможності пояснюється, насамперед, гальмуванням розвитку її носіїв, зокрема слабким інноваційним розвитком галузей економіки, у тому числі харчової промисловості. Глобальний рейтинг конкурентоспроможності таких відомостей не наводить. Разом із тим у світовій економічній системі діяльність суб'єктів мезорівня (галузевого, регіонального) здатна вирішально впливати на "розмивання" міждержавних кордонів і формування глобального економічного простору.

Необхідність розгляду інноваційної конкурентоспроможності вітчизняної харчової промисловості в контексті глобалізації зумовлена руйнівним впливом світових фінансово-економічних криз 2004-2005-х, 2008-2009 років, які на початку XXI ст. стали перешкодою на шляху досягнення й збереження високих темпів економічного зростання, спричинили знос виробничих фондів, нерационально змінили структуру промисловості, знизили конкурентоспроможність промислової продукції, зменшили купівельну спроможність населення, стали причиною розгортання продовольчої кризи тощо. Поточна ж криза вийшла за межі суто економічної сфери (фінансової, валютної) і зу-

мовила глобальні потрясіння в соціальній, політичній, екологічній та інших сферах, що дає можливість визначати її як "полісистемну" [6] кризу.

У глобальному середовищі важливим показником конкурентоспроможності є частка ринку, яка визначається ефективністю внутрішніх і зовнішніх торговельних операцій. Так, введення в дію Зони вільної торгівлі з ЄС створило умови для зростання частки експорту українського продовольства. Впродовж 2015 року зберігався позитивний торговельний баланс майже з усіма країнами світу, загальне сальдо зовнішньої торгівлі продовольством було найбільшим за роки незалежності країни – 11 млрд дол. США [9]. Експорт продукції агропромислового комплексу становив 14564,1 млн дол., у тому числі експорт продукції харчової промисловості – 6694,8 млн дол. (46%), з них: м'яса та м'ясопродуктів – 377,7 млн дол.; молока і молочних продуктів – 177,6; цукру й кондитерських виробів – 169,5; спирту етилового 73,36; олієжирової продукції – 3299,8 млн дол. [3]

Експорт окремих видів продовольства гальмується як внутрішніми чинниками (низький рівень техніко-технологічного забезпечення виробничих потужностей, відсутність фінансових ресурсів для їх оновлення, падіння виробництва в умовах військових дій на сході України), так і зовнішніми (девальвація євро відносно долара США, зниження цін на основні сировинні ресурси). Стимувальним чинником у торгівлі з ЄС залишається сертифікація українських товарів за європейськими стандартами. Виникають труднощі через відмінності у контролі безпеки та якості сировини в Україні та ЄС. Українські виробники нині недостатньо готові для виходу на ринки Європейського Союзу, ще не всі підприємства харчової промисловості охоплені системою НАССР. Вітчизняні потужності, за умови їх технічного переоснащення, дають змогу експортувати значно більшу кількість продукції.

Специфіка кожної окремої підгалузі харчової промисловості зумовлює також наявність власних бар'єрів ефективного розвитку, що здатні знижувати загальну конкурен-

госпроможність галузі. Наведемо кілька прикладів.

Так, експорт *молочних* виробів гальмують невисока якість та недостатність сировини, зарегульованість ціноутворення. Крім того, сезонність заготівлі молока позначається на ритмічності роботи молокопереробних підприємств і, як правило, зумовлюється скороченням поголів'я корів та їх низькою продуктивністю. Низька якість молока, яке надходить підприємствам, спричинена недотриманням технологій і неналежним контролем за їх виконанням.

Функціональні й економічні бар'єри в галузі з виробництва *м'ясної* продукції виникають через скорочення поголів'я худоби, низьку якість сировини та волатильність закупівельних цін на неї, територіальну розосередженість сільськогосподарських підприємств і господарств населення, внаслідок чого виникає дефіцит сировини.

Українська *олієжирова* галузь за останнє десятиліття здійснила технологічний прорив та вийшла на міжнародні ринки, завоювавши міцні позиції в рейтингу світових лідерів. Разом із тим лише протягом 2015 року за рахунок глибшої переробки олії Україна могла одержати додатково 562,3 млн дол. США. Наразі акценти в цій галузі мають ставитися на збільшенні обсягу продукції з високою доданою вартістю, модернізації потужностей, удосконаленні якості й безпечності продукції на кожному етапі виробництва, а також пріоритетності поставок соняшникової олії на ринок Європи, яка жорстко контролює відповідність якості продукції світовим стандартам.

Основними причинами накопичення проблем *спиртової* галузі та зниження її конкурентоспроможності є відсутність адекватної політики державного регулювання, що зумовлює збільшення тіньового обороту спирту, створення вибірково сприятливих правових умов бізнесу, високий рівень корупції. Зокрема, відміна імпорتنих мит на алкогольну продукцію і спирт сприяла імпорту дешевого спирту з-за кордону й штучному закриттю вітчизняних спиртових підприємств. Як наслідок – щорічні втрати державного бюджету близько 130 млн грн.

Одна з численних проблем *цукробурякової* галузі зумовлена тим, що національне насінництво цукрових буряків значно відстає в своєму розвитку від країн ЄС. Вітчизняні гібриди за результатами сорто випробування не поступаються іноземним, але виробників не задовольняє їх технологічна якість, точніше – показники вмісту цукру в готовій продукції. Проте за здатністю довготривалого зберігання лідирують вітчизняні гібриди. Нині лише 16% площ посівів цукрових буряків засівається вітчизняним насінням. Зменшення обсягів виробництва коренеплодів, збільшення відстаней перевезень цукросировини призвело до скорочення завантаженості потужностей цукрових заводів сировиною. Суттєво впливає також зношеність і неефективне використання обладнання, висока енергоємність виробництва. Частка палива й енергії в собівартості переробки тонни цукрових буряків нині становить 36-38%. Експорт цукру з України ускладнює низький рівень сертифікації цукрових заводів за ISO 9001 та ISO 22000.

Розглянуті явища в окремих галузях харчової промисловості – це лише незначна частка проблем, що демонструють взаємодію системних чинників конкурентоспроможності, створюючи конкурентний потенціал, який під впливом зовнішнього середовища здатен перетворюватися на стратегічні інноваційні переваги, наближаючи галузь до бажаного рівня свого розвитку (рис. 2).

Методи досягнення мети на рівні галузі, підприємства та держави різні. Якщо завданням держави є створення інституціональних умов для інноваційного, конкурентоспроможного розвитку в глобальному середовищі, то атрибутом підприємств (компаній) стають організаційні здатності щодо побудови адекватних інноваційній економіці бізнес-моделей для ефективного використання ресурсів, генерування нових знань і комерціалізації нововведень [10, с. 206]. Для галузевого рівня (у нашому випадку – харчової промисловості) чинники інноваційної конкурентоспроможності набувають особливого змісту, який визначається специфічними властивостями галузі – носіями конкурентних переваг, а також характером конкуренції та інституціонального середовища.

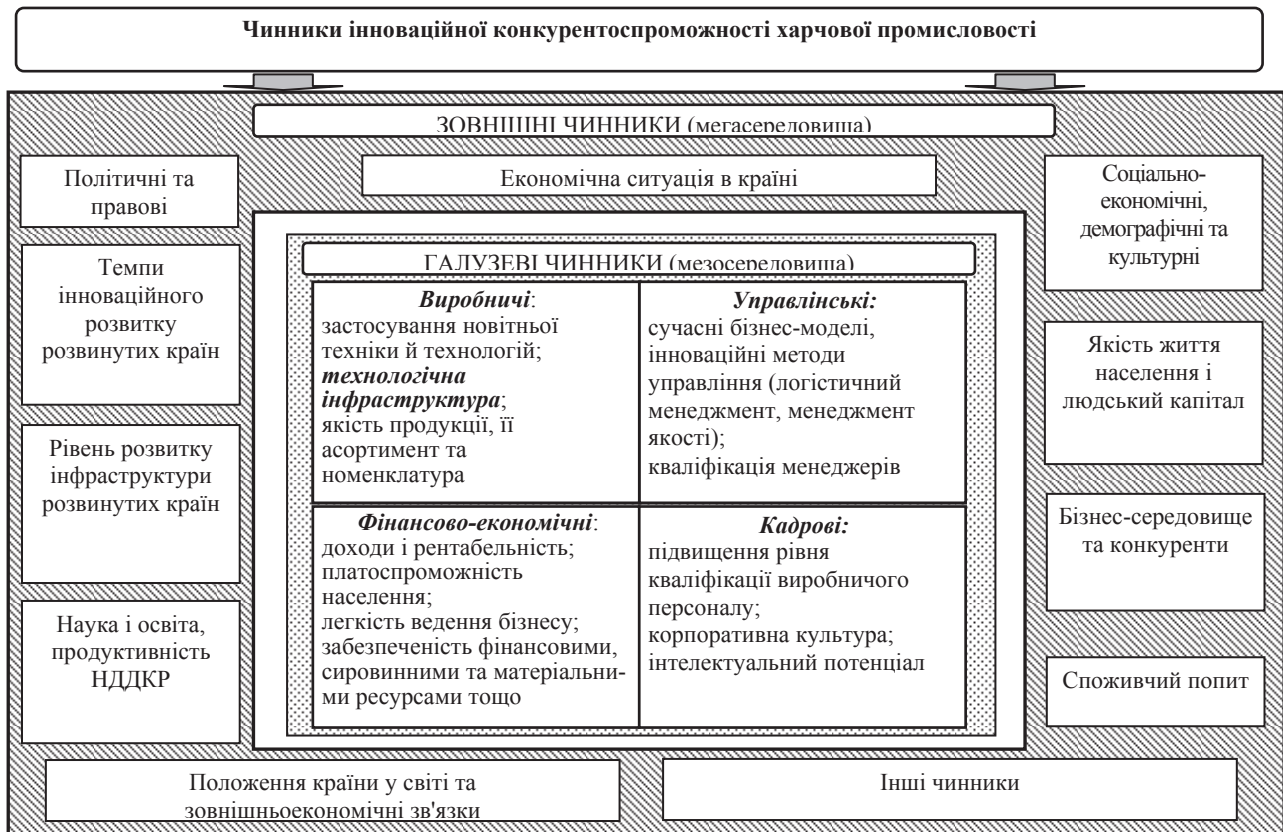

Рис. 2. Структурно-логічна схема взаємодії галузевих чинників інноваційної конкурентоспроможності харчової промисловості з чинниками зовнішнього середовища

Джерело: Авторська розробка.

Слід зазначити, що в системі чинників конкурентоспроможності харчової промисловості за умов інноваційного розвитку принципово змінився зміст чинника "технологічна інфраструктура", оскільки першочергового значення нині набувають інтелектуальні й високотехнологічні інновації з усім комплексом новітніх організаційних і науково-технічних ресурсів, які забезпечують інноваційну діяльність та потребують адекватних зусиль для її реалізації в підприємствах. Сучасна харчова промисловість нині стає однією з центральних ланок біоіндустрії, яка здатна раціонально і професійно розв'язувати проблеми продовольчого й енергетичного забезпечення суспільства. Техніко-технологічні можливості біотехнологій відкривають підприємствам шлях для розвитку перспективних напрямів використання сировинних ресурсів, які стають чинниками інноваційної конкурентоспроможності галузі [4].

Саме на створення ефективної технологічної інфраструктури в харчовій промисло-

сті розробкою інноваційних біотехнологій спрямовані дослідження науковців Інституту продовольчих ресурсів НААН. Серед важливих розробок Інституту – носіїв інноваційної конкурентоспроможності – слід виділити такі:

У переробці біоресурсів та виробництві альтернативного палива:

1. Комплексні безвідходні технології переробки сировини (на базі потужностей спиртових заводів) з одержанням харчового спирту, біоетанолу, біогазу й корму для сільськогосподарських тварин. Впровадження таких технологій дає можливість збільшити вихід спирту з тонни сировини, розв'язати екологічну проблему утилізації відходів, зменшити собівартість готової продукції на 10–15% [14].

2. Технологічні рішення одержання біоетанолу з меляси та проміжних продуктів переробки цукрових буряків (дифузійного соку, цукрового сиропу, зеленої патоки тощо), що дає змогу збалансувати потреби України в цукрі, зберегти й розширити зе-

мельні площі під цукровими буряками, врегулювати співвідношення виробництва цукру та біоетанолу відповідно до вимог ринку. Нова схема виробництва, що реалізується на основі вітчизняного обладнання, дає можливість одержувати на цукровому заводі за сезон: 23,3 тис. т цукру; 10,21 тис. т біоетанолу; 4,67 млн м³ біогазу. При цьому зменшуються витрати природного газу. Розрахунковий валовий дохід від спільного виробництва цукру й біоетанолу становить 379,4 млн грн, чистий прибуток – 50 млн грн за рік, термін окупності запровадженої схеми – 1,5 року. Орієнтовні обсяги інвестицій для організації виробництва біоетанолу на цукровому заводі з одержанням біогазу становлять 50 млн грн [14]. Соціально-економічний ефект полягає у збільшенні робочих місць, наповненні бюджетів сільських громад і розвитку сільських територій.

У переробці м'ясної продукції – біотехнологічні процеси та препарати в м'ясній галузі, що застосовуються при виробництві сирокочених і сиров'ялених ковбасних виробів із яловичини, свинини й м'яса птиці, які прискорюють перебіг ферментації продукції (від 30 до 18 діб), забезпечують високий рівень санітарно-епідеміологічної безпеки готового продукту, гарантують досконалі органолептичні та якісні споживчі характеристики готового продукту. Нові процеси мають значний потенціал конкурентоспроможності для внутрішнього й зовнішнього ринків за рахунок збільшення часток цих ринків.

У переробці молочної продукції:

1. Бактеріальні закваски, що виробляє Державне дослідне підприємство (ДДП) «Іпровіт», які не поступаються імпортним зразкам за якістю, мають значний потенціал для імпортозаміщення.

За 2014 рік підприємствами молочної галузі виготовлено 74,4 тис. т свіжого сиру неферментованого, на виробництво якого використано 595,2 тис. т молока та 5,95 т бактеріальних заквасок імпортного (Danisco, Франція) й вітчизняного виробництва (ДДП ІПР «Іпровіт» та ін.). При цьому вартість імпортних заквасок у 2,2 раза вища порівняно з вартістю заквасок «Іпровіт». Застосування вітчизняних заквасок дасть можливість виробникам скоротити витрати вироб-

ництва і переглянути ціни на цю продукцію для населення України [14].

2. Технологія виробництва та компонентний склад функціонального кисломолочного продукту "Геролакт", на основі традиційних молочнокислих бактерій і культур, характерних для харчового раціону довгожителів Абхазії із застосуванням спеціально розробленого бактеріального концентрату (ІПР разом з Інститутом геронтології та Інститутом мікробіології і вірусології). Вживання продукту забезпечує профілактику захворювань шлунково-кишкового тракту, поліпшує обмін речовин, знижує рівень холестерину в крові. Новий продукт запроваджено на Яготинському маслозаводі.

Розроблена рецептура кисломолочного продукту для спеціального дієтичного споживання «Віталакт», що призначений для дітей від 9 міс. Нова технологія забезпечить рівноправні конкурентні умови на внутрішньому ринку України для вітчизняної й імпоротної продукції [14].

У хлібопекарському виробництві – натуральні хлібні закваски, що поліпшують якість готового виробу (збільшення об'єму, пористості, поліпшення зовнішнього вигляду та смаку).

Перелічені інноваційні розробки формують нові напрями технологічної інфраструктури, що здатні забезпечити соціально-економічний ефект, а також підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку.

Висновки. Чинники інноваційної конкурентоспроможності сучасної харчової промисловості являють собою рушійні сили інноваційного розвитку, спрямовані на задоволення продовольчих потреб населення, засновані на ефективному використанні знань (зокрема у сфері технологічної інфраструктури), які стимулюють створення конкурентних переваг суб'єктів економіки на внутрішньому і світовому ринках.

Разом із тим сучасні експерти не мають єдиної думки щодо майбутньої динаміки показників України в Глобальному рейтингу конкурентоспроможності, оскільки макроекономічні індикатори, що аналізуються, мають опосередковане відношення до самого поняття конкурентоспроможності. Результати дослідження показників зазначеного рейтингу показують, що відставання України

пов'язане не стільки з чинниками інноваційності, скільки із загальноекономічними бар'єрами, а основною точкою зростання, якщо воно відбудеться, має стати інституційне середовище. З цим можна погодитися лише частково, оскільки методика GCI не враховує впливу чинників інноваційної конкурентоспроможності окремих галузей економіки.

Харчова промисловість України за сучасних умов є носієм інноваційної конкурентоспроможності у національне та глобальне економічне середовище, інноваційний розви-

ток якої відбувається на основі біотехнологій і міждисциплінарних знань різних галузей економіки. А це потрібно враховувати в загальному рейтингу для об'єктивнішої оцінки. У зв'язку з цим перспективою подальшого наукового пошуку авторів має стати поглиблення досліджень щодо обґрунтування методології оцінки та прогнозування ринкових позицій харчової промисловості в структурі світової економіки, а також інноваційної конкурентоспроможності її підприємств.

Список використаних джерел

1. Дейнеко Л.В. Ефективність розвитку харчової промисловості в регіоні / Л.В. Дейнеко, А.В. Цимбалюк; ред.: П.П. Борщевський; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 1998. – 284 с.
2. Заїнчковський А.О. Економіка підприємств харчової промисловості / А.О. Заїнчковський [та ін.]; ред. А.О. Заїнчковський. – К.: Урожай, 1998. – 272 с.
3. Зовнішня торгівля України // Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 102 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Коваленко О.В. Інноваційна система розвитку харчової промисловості України: автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.00.03 „Економіка та управління національним господарством” / О.В. Коваленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2016. – 36 с.
5. Конкурентоспроможність регіонів України (методологія і практика) / [Чернюк Л.Г., Клиновий Д. В., Швець П. А. та ін.]; за наук. ред. Л. Г. Чернюк. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 108 с.
6. Корчагин Ю. Полисистемный кризис в России продолжается / Ю. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЕ и РНЦИЕ, 2008. – 54 с.
7. Крисанов Д.Ф. Інноваційно-інвестиційне забезпечення та конкурентоспроможність переробно-харчового виробництва / Д. Ф. Крисанов // Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 4. – С. 38-48.
8. Мостенська Т.Л. Системне забезпечення конкурентоспроможності підприємств м'ясної і молочної промисловості України: моногр. / Т.Л. Мостенська, О.І. Драган, І.В. Суха. – К.: Нац. ун-т харч. технологій, 2010. – 268 с.
9. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі в АПК за минулий рік досягло 11,1 млрд дол. Прямий ефір "112 Україна", 17 січ. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/ekonomika/pozytyvne-saldo-zovnishnoi-torhivli-v-ark-za-mynulyi-rik-dosiahlo-111-mlrd-dol-285551.html>.
10. Тараненко І.В. Стратегії інноваційної конкурентоспроможності країн в умовах глобальної економічної нестабільності: моногр. / І.В. Тараненко; за наук. ред. А.О. Задой. – Дніпропетровськ: ДУ імені А. Нобеля, 2013. – 504 с.
11. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
12. Тараненко І.В. Системний характер формування інноваційної конкурентоспроможності: глобалізаційний контекст / І.В. Тараненко // Вісн. Донецького нац. ун-ту. Серія В: Економіка і право. – 2010. – Вип. 2. – С. 144-153.
13. Хлимоненко Богдан. Инфографика: чего не хватает Украине для истинной конкурентоспособности. Неутешительные макроэкономические показатели дополнили неразвитость институтов в списке главных проблем экономики / Богдан Хлимоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/nation/1403292-infografika-chego-ne-hvataet-ukraine-dlya-istinnoj-konkurentosposobnosti>.
14. Хомічак Л.М. Наукове обґрунтування розвитку біотехнологій в харчовій промисловості: презентація доповіді 11 листоп. 2015 року / Л.М. Хомічак [III Міжнар. конф. "Продовольчі ресурси: проблеми і перспективи, м. Київ, 11 листоп. 2015 р.] / ІПР НААН. – К., 2015.
15. Шпичак О.М. Економіко-організаційні проблеми якості сільськогосподарської продукції та продовольства / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2010. – №11. – С. 51-59.
16. Castellachi F. Closing the Technology Gap? / F. Castellachi // Review of Development Economics. - 2001. - 15(1). - P. 180-197.
17. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2014 – 2015, available at: <http://gtmarket.ru/news/2015/09/30/7246>.
18. Klaus Schwab, World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2015–2016, Insight Report, available at: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.
19. Edward Chamberlin. Monopolistic Competition and Pareto Optimality // Journal of Business & Economics Research. – Vol. 2. – № 4. – [Online], available at: [http://www.albany.edu/~gs149266/2871-11486-1-PB%20\(on%20Chamberlin\).pdf](http://www.albany.edu/~gs149266/2871-11486-1-PB%20(on%20Chamberlin).pdf).
20. The theory of imperfect competition: a review of the post-keynesian contribution. – [Online], available at: <file:///C:/Users/UserIPR/Downloads/2674-9522-1-PB.pdf>.
21. Great Economists since Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. – СПб.: Экономикс, 2009. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016 р.

* * *